

Білас І.Г.*

ООН ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ МІЖНАРОДНІЙ СПІЛЬНОТІ ТА БЕЗПЕЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу системи міжнародної безпеки у сучасному світі, визначенню нових викликів та загроз, які постають перед людством та принципів їх подолання.

Ключеві слова: ООН, система міжнародної безпеки, розширена система колективної безпеки, кооперативна безпека

Статья посвящена анализу системы международной безопасности в современном мире, определению новых вызовов и угроз человечеству, а также принципам их преодоления.

Ключевые слова: система международной безопасности, расширенная система коллективной безопасности, кооперативная безопасность

The article is devoted to the analysis of the international security system in the modern world, identification of new challenges and threats to humankind as well as the principles of overcoming those.

Key words: international security system, extended system of collective security, cooperative security

Наприкінці минулого сторіччя людство звільнилось від тиску ідеологічної, політичної та воєнної конфронтації часів холодної війни. Однак, сподівання початку 1990-х років на рішучий прорив до нової, більш безпечної системи світового устрою, поки не ствердились. На зміну загрозі тотального ядерного знищення цивілізації прийшли нові загрози і виклики, загострилися проблеми забезпечення безпеки, що зумовлені глобалізацією. Це тероризм і сепаратизм; національний, релігійний та інші форми екстремізму; торгівля наркотичними засобами і організована злочинність; регіональні конфлікти та загроза поширення зброї масового знищення; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії.

Всі ці проблеми існували й раніше, однак в епоху глобалізації, коли світ став більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, вони швидкими темпами почали набувати універсального характеру, реально загрожуючи регіональній, а нерідко й міжнародній безпеці та стабільності, втручаючись у повсякденне життя мільярдів людей.

У запропонованій статті автор робить спробу проаналізувати головні фактори, які визначають динаміку і сутність нових загроз та викликів, з якими зіштовхується людство на початку XXI століття та аргументувати адекватні заходи світової спільноти в особі ООН, спрямовані на дієвий захист людства від нової хвилі загроз.

---

* доктор права, доктор історичних наук, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У наш час змінилися уявлення про зміст безпеки як у свідомості науковців, політиків, так і на побутовому рівні. Новий підхід до проблем безпеки передбачає і нове розуміння її комплексного характеру. Поняття «безпека» у найбільш загальному значенні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування. Водночас під безпекою розуміють діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення загрози, здатної спричинити значні матеріальні та духовні збитки, негативно вплинути на подальший розвиток. Американські вчені К. Мадсек, А. Маслоу та інші розглядають потребу в безпеці як один з основних мотивів діяльності людей і світового співтовариства, причому існує тенденція до збільшення масштабів цієї діяльності [1].

Основою для успішної діяльності системи безпеки є реальне сприйняття та пізнання небезпек і загроз. Важливо об'єктивно систематизувати за мірою зрілості та мірою втрати, яку вони можуть завдати особистості, суспільству, світовому співтовариству.

Події двадцятого століття змінили багато уявлень про пріоритети міжнародної безпеки. Більшість дискусій на цю тему зараз розгорнулися навколо питання адаптації існуючих міжнародних структур безпеки до нових викликів та загроз сучасності та проблем встановлення нового світового порядку, який передбачає певний перегляд традиційних міжнародних норм і правил поведінки суверенних держав.

Усталені принципи, на яких протягом останніх майже 400 років (після Вестфальського мирного договору 1648 р.) будувалася система міжнародних відносин (державний суверенітет, недоторканість кордонів, невтручання у внутрішні справи країни тощо), у третьому тисячолітті змінюються на підтримку демократії та утвердження прав особистості у будь-якій країні чи регіоні світу. Ці морально-правові імперативи перетворюються на лейтмотив діяльності провідних воєнних потуг світу. Головна мета - адаптація навколишнього простору безпеки до «правил гри» західних демократій. Морально-етичні критерії дій стають визначальними показниками оцінки політики тієї чи іншої країни [2].

У сучасних теоріях популярною є концепція «розширеної» системи колективної безпеки, логічним завершенням якої є комплекс заходів для оборони від зовнішньої агресії, тобто колективна оборона включається в поняття «колективна безпека». Це знайшло своє відображення у сучасних міжнародних офіційних документах. Наприклад, згідно з документами Європейського Союзу його політика безпеки й оборони реалізується у рамках Спільної європейської зовнішньої політики та політики безпеки. Отже, виходячи з цих міркувань, можна вести мову про те, що сучасна колективна безпека з оборонним компонентом (колективною обороною) є «жорсткою» (Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ). а без останнього - «м'якою» моделлю системи міжнародної безпеки (Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Причому Європейський Союз (ЄС) у цьому розподілі займає поки що проміжне місце. В його керівних документах немає чітко сформульованого положення про колективну оборону, як, наприклад, у ст. 5 Вашингтонського договору НАТО. Однак він на основі Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО) формує європейські збройні сили. Статут Західноєвропейського союзу (ЗЄС), який майже влився в ЄС, містить статтю про колективну оборону. Ухвалення такого положення активно обговорювалося під час відпрацювання проекту Конституції Євросоюзу і частково було в ній зафіксоване. Таким чином, на наш погляд, на сьогодні ЄС рухається від «м'якої» до «жорсткої» моделі системи колективної безпеки, тобто умовно належить до організацій колективної оборони.

Система колективної оборони поєднує держави певного регіону і спрямована проти зовнішнього ворога (поза межами даного регіону). Історично система колективної оборони сформувалася після Другої світової війни як результат протистояння СРСР і США, НАТО й ОВД. Основною умовою її існування була наявність ворога (чи принаймні чітко уявлення про те, хто цим ворогом є). Сам факт наявності могутньої оборони служив елементом постійного стримування устремлінь противника. Вибіркове нарощування сил на можливих ТВД допомагало здійснювати шантаж противника. Подібні схеми й елементи були характерні і для НАТО, і для ОВД [3].

На думку багатьох дослідників, Статут ООН, поклавши на членів світового співтовариства обов'язок «забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів того, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах»; закріпив так званий принцип централізованого використання збройних сил. Лише як виняток із нього було передбачено право держав на індивідуальну і колективну самооборону. Однак у політичній дійсності повоєнного періоду саме виняток зі статутного принципу і став правилом, а сам принцип - винятком. Саме право на колективну самооборону послужило підставою для створення протилежних один одному військово-політичних блоків НАТО й ОВД. Отже, ідеологічно-політична конфронтація Сходу і Заходу в період після Другої світової війни блокувала реальне здійснення ст. 39-51 Статуту ООН, що передбачають створення дієвих збройних сил ООН і вжиття заходів, що могли б наділити органи колективної безпеки (насамперед Раду Безпеки ООН) реальними засобами впливу на світове співтовариство й окремі держави. Тому, звичайно, система колективної безпеки, встановлена Статутом ООН, набула достатньої ефективності.

Внаслідок цього мир і безпека у світі фактично забезпечувалися наявністю у двох протилежних сторін зброї масового знищення, які все ж у локальних конфліктах часто-густо залагоджували міжнародні суперечки із застосуванням своїх збройних сил без санкції на те РБ ООН, пояснюючи це захистом своїх національних інтересів. Незважаючи на це, ООН як глобальна міжнародна організація з підтримання миру і безпеки відіграла і продовжує відігравати неабияку роль у світі, оскільки ООН є найбільш представницькою міжнародною організацією, завдяки якій країни можуть виносити на розгляд світової спільноти, наприклад, проблеми своєї національної безпеки; шукати в неї захисту від силових дій великих держав [4].

В умовах виникнення локальних конфліктів, існування єдиної наддержави та помітного процесу формування нових геополітичних центрів, рівних за своїми потенціалами з США, явно проявляється тенденція до створення нової системи глобальної безпеки через формування та зміцнення регіональних систем колективної безпеки, під «дах» однієї з яких - європейської, прагне потрапити Україна. На це її надихає досвід країн - членів ЄС, які наполегливо та цілеспрямовано створюють систему європейської безпеки у нових геополітичних умовах, раціонально обравши шлях до безпеки через інтеграцію.

Проте, слід зазначити, що існуючі глобальні та регіональні системи безпеки в останні десять років виявилися нездатними ефективно реагувати на новий спектр загроз воєнного характеру. Саме слабка ефективність традиційних структур безпеки, головним завданням яких було упередження широкомасштабного збройного нападу ззовні, спричинили перегляд підходів до проблем гарантування безпеки на законодавчому, так і на інституційному рівнях. Поява нових концепцій безпеки, нових стратегій та доктрин, воєнна реформа національних збройних сил майже у всіх провідних країнах світу та процеси адаптації ООН, НАТО, ОБСЄ до нових викликів третього тисячоліття - яскраве тому підтвердження [5].

Принципова риса даного періоду полягає в тому, що на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз: меншого масштабу, але при цьому досить се-

рйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. За таких умов створення ефективної системи міжнародної безпеки вимагає об'єктивної, безпомилкової оцінки можливих внутрішніх і зовнішніх, воєнних та невоєнних загроз. Серед невоєнних загроз найбільш небезпеку для європейських країн (в тому числі країн Центрально-Східної Європи) можуть являти: розвиток економічної кризи в країнах, які входили до складу СРСР, також у східноєвропейських держав; зростання безробіття; екологічні негаразди, пов'язані з порушенням природного середовища у великих районах як на заході, так і на сході Європи; поширення нових видів наркотичних засобів; поширення нових видів захворювань, які важко піддаються лікуванню (СНІД, атипова пневмонія тощо); демографічний спад; неконтрольована міграція з країн «третього світу» [6].

Тільки на підставі глибокого аналізу й точного передбачення реальних воєнних загроз можна запобігти випадковості, правильно розрахувати й розподілити потенційні ресурси держав, організувати надійну оборону Європейського співтовариства з мінімальними збитками для економіки й екології. При створенні нової системи безпеки у Європі (в тому числі у Центрально-Східній Європі) варто також брати до уваги стан сусідніх з Європою регіонів, характер воєнних та невоєнних загроз, здатних дестабілізувати мир. У цілому оцінка характеру можливих загроз, передусім воєнних, повинна спиратися на такі висновки: по-перше, зростає небезпека внутрішньодержавних конфліктів; по-друге, міждержавні війни на європейському континенті у майбутньому малоймовірні; по-третє, зберігається загроза для всіх держав за межами європейського континенту, головним чином, з боку тоталітарних режимів Близького Сходу й Азії. Загалом традиційними джерелами воєнної небезпеки є прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних та ядерних озброєннях, експансіонізм, який притаманний окремим державам. З'явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві. На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози як тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, розширення міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в агресивних сил. Також глобалізуються процеси організованої злочинності і розповсюдження етнічних конфліктів.

Складність розв'язання вище перелічених загроз має наслідком те, що сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах: загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх країн, незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та колективність дій щодо усунення агресії; недостатність тільки силових засобів підтримання миру; високий ступінь довіри в міжнародних стосунках, відкритість і щирість у міжнародній політиці, системний характер побудови безпеки [7].

Зміна епох всесвітнього розвитку, об'єктивна необхідність переходу до нової міжнародної політики веде до зміни структури міжнародної безпеки, тому поділ сукупності країн на замкнені військово-політичні блоки, військові коаліції, розподіл сфер впливу, балансування на грані війни і миру, рівновага озброєнь на якомога високому рівні вважається сьогодні залишком старої системи безпеки чи «старим етапом» світового порядку.

На початку 21-го століття найбільш відповідною для вирішення завдань, що стоять перед сучасним світовим співтовариством, є концепція кооперативної безпеки. Кооперативна безпека є стратегічним принципом, спрямованим на досягнення мети шляхом угод, а не примусу. Після завершення «холодної війни» з'явилася нова концепція безпеки, в якій

зроблено спробу позбутися спадщини нещодавнього минулого і перейти від конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їх виникненню, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою стала концепція безпеки на базі співробітництва (кооперативна безпека), запропонована співробітниками Брукінгського інституту США в 1992 році Е. Картером, У. Перрі та Дж. Стейнбруннером, яка стала нині досить популярною. У своїй публікації «Нова концепція кооперативної безпеки» вони запропонували спиратися у поглядах на безпеку на розуміння того, що «каталізаторному конфлікту» можна запобігти не лише стримуванням через залякування, але також кооперативними превентивними заходами. Відтак, переставити акценти в плануванні безпеки з підготовки до протидії загрозам на запобігання виникненню таких загроз» [8].

Аналізуючи запропоновану концепцію безпеки на базі співробітництва, на наш погляд, можна зробити декілька висновків: по-перше, теоретичне обґрунтування і розробка концепції міжнародної безпеки саме через співробітництво стали можливими лише після закінчення ідеологічної конфронтації Сходу та Заходу; по-друге, даній системі безпеки властиві такі основні характеристики: 1) призначена для запобігання війнам; 2) не спрямовується проти конкретної держави або групи держав; 3) можлива при усвідомленні її учасниками спільного майбутнього; 4) основним методом є контроль над озброєнням і роззброєнням, формування системи взаємозалежних і взаємодіючих міжнародних режимів безпеки; 5) має високий ступінь інституалізації контактів, хоч наявність інститутів не обов'язкова; 6) сприяє виробленню спільних норм та ідентичності; 7) конкретна ідеологія не є необхідною умовою для створення або розвитку кооперативної системи, але вона розширює коло можливостей для всіх учасників системи; по-третє, система колективної безпеки за часів холодної війни і кооперативна безпека мають низку певних відмінностей [9].

Отже, нова глобальна система безпеки формується шляхом переговорів й угод про загальні цілі, норми інститутів, принципів і механізмів врегулювання гострих конфліктів. Система спільної кооперативної безпеки базується на відкритості, довірі, транспарентності і передбачуваності; на співробітництві і гарантіях, на зайнятості [10]. Названі елементи вже знайшли своє відображення в діяльності існуючих структур безпеки (головним чином ООН): в межах організацій з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), а також НАТО; у програмному асоціюванні партнерства з країнами Центральної і Східної Європи в рамках Східноєвропейського союзу (СЄС), у діяльності Європейського союзу (ЄС), а також ряді інших міжнародних організацій. Тому дедалі більше країн світу прагнуть реалізувати захист власної безпеки не самостійно, а в коаліції чи союзі з іншими державами, оскільки не можуть самостійно гарантувати собі гідний рівень безпеки [11].

На сьогоднішній час на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. До них можна віднести: прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних ядерних озброєннях, експансіонізм, міжнародні конфлікти різного рівня; міжнародний тероризм, глобалізовану організовану злочинність; контрабанда зброї, наркотиків тощо. Тому через таку велику кількість небезпек запорукою ефективності системи міжнародної безпеки стає досягнення згоди між усіма народами. Зважаючи на складність і багатоаспектність міжнародної безпеки, вона уже не може розглядатися як явище, що стосується лише одного суб'єкта міжнародних відносин, а як концепція усєї міжнародної системи.

На підставі наведеного слід констатувати, що за останні роки світ в цілому, так і національні держави, зіткнулись з низкою нових викликів, які створюють загрозу безпеці,

розвитку та благополуччю громадян. Водночас система міжнародного права продемонструвала свою слабкість перед обличчям цих викликів. Вона повільно й далеко не завжди адекватно реагує на них, як наслідок, створюючи серйозні проблеми світовому розвитку та безпеці.

В цих умовах національні держави постали провідною структурою в пошуках адекватних відповідей на нові виклики, яка водночас пропонує інституційні варіанти втілення в життя різноманітних ініціатив подальшого соціально-економічного розвитку людства. Зважаючи на зміни і тенденції подальшого розвитку міжнародно-правової системи, світова спільнота потребує переосмислення ролі сучасної держави як суб'єкта міжнародного права.

В сучасному світовому глобалізаційному процесі стає очевидною потреба вдосконалення механізмів міжнародного правового регулювання, які дозволять своєчасно й ефективно відповідати на виклики та загрози. При цьому система міжнародного права потребує вдосконалення та динаміки, щоб вона набула здатності своєчасно ідентифікувати загрози і виклики, створювати ефективні правові та інституційні засоби їхньої протидії.

Сьогодні як ніколи підвищується роль ООН, як загальновизнаного координаційного центру, який здатний й надалі гарантувати, щоб зусилля в боротьбі з новими загрозами і викликами ґрунтувались на міцній основі міжнародного права. Водночас ООН, з її унікальною легітимністю, універсальністю та досвідом, на шляху пошуку ефективних рішень проблем міжнародної безпеки, повинна поєднати зусилля світової спільноти в перспективному напрямку створення глобальної системи протидії сучасним загрозам та викликам. Її завдання полягатиме у вирішенні реальних проблем в сфері безпеки та відповідатиме життєвим інтересам кожної держави, забезпечення міжнародної стабільності та стійкий розвиток на довготривалу перспективу. Адже від того, який шлях забезпечення своєї безпеки обере світова спільнота в умовах глобалізації, буде залежати життя людства в наступні десятиліття.

Література

1. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
2. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. М., 2008
3. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
4. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
5. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. М., 2008
6. Там же. с. 64
7. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
8. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
9. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
10. Глобальные проблемы мира: в рамках ООН / Под общ. ред. проф. А.И. Микульшина. М., 2009
11. Гудби Дж., Бувальда П., Тренин Д. Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. — М.: Международные отношения, 2003. — 208 с.